

PUL MABLAG‘LARI AUDITI JARAYONINI RAQAMLASHTIRISH: ILG‘OR XALQARO STANDARTLAR VA KORXONALAR AMALIYOTI

Nabixo‘jayeva Maxfuza Ulug‘bek qizi

Toshkent amaliy fanlar universiteti, “Tarmoqlar iqtisodiyoti va buxgalteriyasi” kafedrası assistenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada korxona va tashkilotlarda pul mablag‘lari auditi jarayonining nazariy asoslari, amaldagi holati va uni takomillashtirishning zamonaviy yo‘nalishlari tahlil qilingan. Pul mablag‘lari auditi korxonalarining moliyaviy intizomini mustahkamlash, buxgalteriya hisobotining ishonchliligini oshirish hamda moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotda kassa va bank operatsiyalarini auditorlik tekshiruvidan o‘tkazish jarayonida uchraydigan muammolar, xususan hujjatlashtirishdagi kamchiliklar, nazoratning yetarli emasligi, raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasining pastligi tahlil qilingan. Shuningdek, pul mablag‘lari auditi samaradorligini oshirish bo‘yicha raqamli transformatsiya imkoniyatlari, ilg‘or xalqaro standartlar va ichki nazorat tizimini kuchaytirishga yo‘naltirilgan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: audit, pul mablag‘lari, kassa operatsiyalari, buxgalteriya hisobi, raqamli texnologiyalar, ichki nazorat, moliyaviy barqarorlik, takomillashtirish.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxona va tashkilotlarning moliyaviy barqarorligi, to‘lovga qobiliyati hamda xo‘jalik faoliyati samaradorligi pul mablag‘larining to‘g‘ri hisobga olinishi va samarali nazorat qilinishiga bevosita bog‘liqdir. Pul mablag‘lari xo‘jalik yurituvchi subyektlarning eng likvid aktivlari hisoblanib, iqtisodiy jarayonlarning uzluksiz amalga oshishida muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli pul mablag‘larining shakllanishi, sarflanishi va saqlanishi ustidan nazoratni kuchaytirish buxgalteriya hisobi va auditorlik nazoratining asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Maqolaning maqsadi korxona va tashkilotlarda pul mablag‘lari auditi jarayonining nazariy asoslarini o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ilg‘or xalqaro tajriba asosida audit tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Prezidentning 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmonida Yangi O‘zbekistonning 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasida investitsiya muhitini yaxshilash, xorijiy investitsiyalarni jalb etish, soliq yukini kamaytirish kabi ustuvor yo‘nalishlar belgilangan bo‘lib, ushbu vazifalarning amalga oshirilishi korxonalarda pul oqimlarining barqarorligini ta‘minlovchi samarali audit tizimini yo‘lga qo‘yishni talab etadi[1].

METODOLOGIYA

Pul mablag‘lari auditi - bu auditor tomonidan korxonaning naqd va naqd pulsiz hisob-kitob operatsiyalari, bankdagi hisobvaraqlardagi qoldiqlar, ularning to‘g‘ri yuritilishi hamda amaldagi qonunchilikka muvofiqligini tekshirish jarayonidir. Pul mablag‘larini audit qilish jarayonida quyidagi masalalar o‘rganiladi:

- naqd pul mablag‘larining mavjudligi va harakati;
- bankdagi hisobvaraqlarda aks ettirilgan operatsiyalarning to‘g‘riligi;
- kirim-chiqim hujjatlari (kassa orderlari, to‘lov topshiriqnomalari, bank ko‘chirmalari va boshqalar)ning haqiqiyliigi;
- buxgalteriya hisobida aks ettirilgan ma‘lumotlarning real holatga muvofiqligi. Bundan tashqari, auditorlik tekshiruvi davomida “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonun, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS) va boshqa me‘yoriy hujjatlarga tayaniladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Pul mablag'lari hisobining to'g'ri tashkil etilishi auditorlik tekshiruvidagi asosiy yo'nalishlardan biridir. Kassa operatsiyalari 5010 ("Milliy valyutadagi pul mablag'lari") va 5020 ("Xorijiy valyutadagi pul mablag'lari") hisobvaraqlarida aks ettiriladi. Jurnal-order shaklida hisob yurituvchi korxonalarda kassa operatsiyalari 1-jurnal-order va 1-qaydnomada qayd etiladi.[2] Kassa operatsiyalari buxgalteriya hisobi quyidagi hisobvaraqlarda quyidagicha aks ettiriladi:

5010 – "Milliy valyutadagi pul mablag'lari" 5020 – "Xorijiy valyutadagi pul mablag'lari".

Jurnal-order shakli bo'yicha hisobga olishda kassa bo'yicha operatsiyalar 1-jurnalda (5000 – "Kassa" hisobvarag'ining kredit oborotlari) va jurnal-orderga kiruvchi 1-qaydnomada (5000 – "Kassa" hisobvarag'ining debet oborotlari) aks ettiriladi. Aytib o'tilgan registrlarga qilinadigan qaydlar kassirning tekshirilgan va ishlov berilgan hisobotlari asosida har kuni olib boriladi. Kassa operatsiyalarini olib borish tartibida inventarizatsiya qilish ham ko'zda tutilgan.[3] Korxona va tashkilotning Bosh kitobida tijorat bankidan ish haqi uchun olingan naqd pul summasi esa quyidagi buxgalteriya o'tkazmasi bilan rasmiylashtirildi:

Debet 5010

Kredit 5110

Mahsulot ish va xizmatlarning naqd pulga sotilishi esa quyidagi buxgalteriya provodkasi bilan rasmiylashtiriladi:

Debet 5010

Kredit 9010-9030

Hisobdor shaxslar tomonidan olingan va ishlatilmagan ortiqcha summalarining qaytarilishi esa:

Debet 5010

Kredit 4230

Pul mablag'larining kassadan hisoblashish hisobvarag'iga qaytarilishi esa quyidagi buxgalteriya provodkasi bilan rasmiylashtiriladi:

Debet 5110

Kredit 5010

Buxgalteriya hisobining jurnal-order shaklidagi korxonaning hisob-kitob schyoti muomalalari 2-jurnal-orderda va 2-qaydnomada aks ettiriladi. Ko'rsatilgan registrlarni yozuvlar qat'iy xronologik tartibda hisob-kitob schyotlari bo'yicha tekshirilgan va ishlov berilgan ko'chirmalar va ularga ilova qilingan pul hisob-kitob hujjatlari asosida amalga oshiriladi.

5110-schyotdagi pul mablag'lari hisobidan to'lovlar to'lov topshiriqnomasi, hujjatlashtirilgan akkreditiv, inkasso orqali amalga oshiriladi. Respublikamiz xo'jalik amaliyotida hisob-kitob cheklari 1997-yildan buyon mavjud emas.

Korxonalarda pul mablag'lari akkreditivga kiritilishi 5510-Akkreditivlar" hisobvarag'i debetida hamda 5110-"Hisob-kitob schyoti", 5210-"Valyuta schyoti", 6810 – "Qisqa muddatli kreditlar" hisobvaraqdari va shunga o'xshash boshqa hisobvaradlarning kredit qismida aks ettiriladi.[4]

5510-"Akkreditivlar" hisobvarag'i bo'yicha hisobga olingan akkreditivdagi mablaglar ulardan foydalanilishiga qarab (bank bergan ko'chirmalarga muvofiq), odatda, 6010 – "Mahsulot yetkazib beruvchilar va pudratchilarga to'lanadigan schyotlar" hisobvarag'i debetiga o'tkazib boriladi. Akkreditivlardagi foydalanilmagan mablag'larni bank ular olingan hisobvaraqda tiklagandan keyin bu summalar 5510-"Akkreditivlar" hisobvarag'i kreditida 5110-"Hisob-kitob schyoti" yoki 5210-"Valyuta schyoti" hisobvaraqdari bilan korrespondensiyada aks ettiriladi.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida korxona va tashkilotlar tomonidan pul mablag'lari ustidan nazoratni amalga oshirish tartibi "Naqd pul muomalasi qoidalari" hamda "Bankdagi hisobvaraqlarda operatsiyalar yuritish tartibi" bilan belgilanadi. Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, ayrim korxonalarda kassa intizomi yetarli darajada saqlanmaydi, kassa hujjatlarining rasmiylashtirilishida xatoliklar kuzatiladi, ayrim hollarda esa naqd pul hisobdorliksiz sarflanadi. Shuningdek, bankdagi hisobvaraqlarda aks ettirilgan ma'lumotlar bilan buxgalteriya hisobidagi yozuvlar o'rtasida tafovutlar aniqlanadi. Bularning barchasi auditorlik tekshiruvini samarali tashkil etish zaruratini yanada kuchaytiradi.[5]

Korxonalar va tashkilotlarda pul mablag'larining auditini amalga oshirishda e'tibor qaratiladigan asosiy masalalardan biri - bu pul mablag'lari oqimining barqarorligini baholash hamda unga ta'sir etayotgan asosiy omillarni aniqlash hisoblanadi. Korxonalarda pul oqimining barqarorligiga baho berishda umumiy pul oqimining jami majburiyatlarga nisbatan darajasi ko'rsatkichidan va pul mablag'larining joriy aktivlar hajmidagi salmog'ining o'zgarishi ko'rsatkichidan foydalaniladi. Bundan tashqari, korxonaning umumiy pul oqimi pul mablag'lari kirimi summasi bilan pul mablag'lari chiqimi summasi o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi[6].

Korxonalarda pul mablag'larining auditiga bag'ishlangan ilmiy-nazariy va amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pul mablag'larini to'g'ridan-to'g'ri o'g'irlash korxonaning moliyaviy natijalarini yomonlashishiga olib keladi hamda ma'sul shaxslarni ma'muriy va jinoiy javobgarlikka tortilishiga sabab bo'ladi. Bundan tashqari, korxona va tashkilotlarning kassasiga kelib tushgan naqd pullarni kirim qilinmasligi oqibatida buxgalteriya hisobotidagi pul mablag'lariga oid bo'lgan ma'lumotlarning ishonchli bo'lmashligini yuzaga keladi.[7] Tovarsiz hisobraqamlar bo'yicha va boshqa shubhali operatsiyalar bo'yicha dastlabki shartnomani rasmiylashtirmasdan turib avans (bo'nak) to'lovlarining o'tkazilishi ham moliyaviy yo'qotishlar miqdorini ko'payish xavfini yuzaga keltiradi. Hamda debitor qarzdorlikning aylanish tezligini sekinlashishi korxonalar va tashkilotlarning pul oqimini zaiflashishiga olib keladi. [8]

Auditorlik amaliyotida yuqoridagi keltirilgan muammolardan tashqari quyidagi asosiy masalalar ham ko'p uchraydi:

- hujjatlarning yetarlicha rasmiylashtirilmagan bo'lishi;
- elektron to'lov tizimlaridan foydalanganda hisob-kitoblarni tekshirishning ancha murakkabligi;
- bank tizimida kechikkan yoki ikki marta qayd etilgan operatsiyalar;
- auditorlar tomonidan zamonaviy texnologiyalar (masalan, raqamli izlar tahlili, elektron kassa apparatlari hisobotlari)dan to'liq foydalanilmasligi;
- ichki audit tizimining zaifligi. Bu muammolar auditorlik tekshiruvining to'liqligi va aniqligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Pul mablag'lari auditini samaradorligini oshirish uchun esa quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'lardi:

- 1.Raqamli texnologiyalarni joriy etish. Audit jarayonida avtomatlashtirilgan dasturlar (masalan, 1C, AuditXP, yoki boshqa ERP tizimlari)dan foydalanish orqali xatoliklar kamayadi.
- 2.Ichki audit tizimini mustahkamlash. Har bir yirik korxona tarkibida ichki auditorlik bo'limi faoliyatini yo'lga qo'yish zarur.
- 3.Kassa va bank operatsiyalarini onlayn nazorat qilish. Bu usul orqali naqd pul aylanmasini real vaqt rejimida kuzatish mumkin bo'ladi.
- 4.Auditorlarning malakasini oshirish. Xalqaro standartlarga (ISA) mos o'quv kurslari va seminarlar tashkil etish lozim.
- 5.Riskga asoslangan audit tizimini qo'llash. Auditorlik tekshiruvi resurslarini eng yuqori xavf mavjud bo'lgan operatsiyalarga yo'naltirish.

Ushbu choralar natijasida korxonalarda pul mablag'lari harakati ustidan ishonchli nazorat o'rnatiladi, bu esakorxona va tashkilotlarda moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi.

XULOSA

Korxona va tashkilotlarda pul mablag'lari auditini ularning moliyaviy faoliyatini shaffoflashtirish, resurslardan oqilona foydalanish va buxgalteriya hisobining ishonchliligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

Pul mablag'larini audit qilish jarayonida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish va ilg'or tajribalarni joriy etish korxonaning ichki nazorat tizimini mustahkamlashga, investitsion jozibadorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, pul mablag'lari auditini takomillashtirish masalalariga ilmiy yondashuv, raqamli texnologiyalarni qo'llash va auditorlarning kasbiy malakasini oshirish orqali yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi//www.lex.uz.
2. Ichki audit milliy standartlarini tasdiqlash haqida. O'zbekiston Respublikasi moliya vazirining 2022-yil 3-oktyabrdagi 52-son buyrug'iga ILOVA. Moliya vazirining 03.10.2022-y. 52-son "Ichki audit milliy standartlarini tasdiqlash haqida"gi Buyrug'i (AV tomonidan 24.10.2022-y. 3394-son bilan ro'yxatga olingan) O'zR Konunchiligi Ma'lumotlar tizimi NRM. uz
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2018-yil 19-sentabrdagi PQ-3946-son Qarori.
4. S. U. Mehmonov. Byudjet tashkilotlarida ichki audit faoliyatining nazariy hamda amaliy jihatlar. // Iqtisod va moliya. – 2015. 10-son, 52-58 betlar.
5. Трунтаева Ю. В., Шибилева О. В. Компьютерные программы автоматизации аудита. – Москва: Новый университет. 2013.
6. Мустеева Д. М. Аудит денежных средств и контроль за кассовыми операциями//Молодой ученый. – 2014. –№8. – С. 540-542.
7. Paraschivescu, D., Nita, N. (2008) The risk of auditing, accounting, Economic Tribune/ – <https://www.jstor.org/stable/30243547>.
8. Z. U. Xamidova. Budjet tashkilotlarida moliyaviy nazorat va ichki audit xizmati faoliyatini takomillashtirish. // Iqtisod va moliya. – 2020, 3(135)-son. 78-84 b.